

УДК 502.5 (255)

Спостереження хижих птахів у Луганській області та питання охорони фауністичних угруповань¹

Олександр Резнік

Спостереження хижих птахів у Луганській області та питання охорони фауністичних угруповань. — Резнік О. — Узагальнено оригінальні дані щодо розповсюдження 18 видів хижих птахів на Луганщині. В основу покладено дані з польових щоденників О. Кондратенка, що були доповнені спостереженнями, зробленими під час спільних з ним експедицій. Розглянуто розподіл ссавців у живленні птахів за таксономічною приналежністю. Показано залежність розподілу хижих птахів від місць концентрації дрібних ссавців.

Ключові слова: хижі птахи, ссавці, трофічні зв'язки, пелетки, Луганська область.

Observations of birds of prey in the Luhansk province and problems of faunal communities protection. — Reznik O. — Original data about distribution of birds of prey in the Luhansk province are summarized. Data from Alexander Kondratenko's notebooks as well as results of expeditions together with him were based on this review. Distributions of mammals among victims of birds of prey according to their systematical position. Dependence of the distribution of birds of prey from distribution of sites with high abundance of small mammals was analyzed.

Key words: birds of prey, mammals, food chains, pellets, Luhansk province.

Вступ

Хижі птахи є одними з найбільш потужних консументів, що полюють на різні групи хребетних, у тому числі на ссавців. Для деяких видів птахів ссавці становлять основу харчової бази, що особливо добре відомо для сов та канюків. Проте й інші групи виявляють величезний інтерес до ссавців як потенційних жертв. Ця стаття базується на матеріалах, викладених у опрацьованих автором польових щоденниках О. Кондратенка, а також результатах спільних з ним теренових досліджень на території Луганської області, переважно в долині Сіверського Дінця. Зацікавленість О. Кондратенко орнітологією привита йому його вчителем В. В. Ветровим. Цими своїми орнітологічними знаннями у подальшому Олександр Вікторович щедро ділився зі своїми учнями, у тому числі з автором цієї статті. Варто зауважити, перші публікації, які допомогли Олександрові вступити до аспірантури, були написані саме про птахів (напр., про колонію сріблястих мартинів: Кондратенко, Ветров, 1996).

Великий внесок у спостереження хижих птахів ми отримуємо з аналізу пелеточного матеріалу. Саме тому особливе місце в дослідженнях приділялось хижим птахам, оскільки ця група представляла не тільки орнітологічний, але й немалий інтерес як консументи, жертвами яких є ссавці. Місця скупчення хижих птахів, збирання та аналіз пелеток мають значення для аналізу теріофауни, тобто аналіз пелеток дає змогу визначити склад і чисельність того чи іншого виду ссавців. Це відображено у наших публікаціях (Кондратенко, Товпинец, 2001; Кондратенко та ін., 2001; Ветров, Кондратенко, 2002; Резнік, 2006а та ін.) і нещодавно узагальнено в огляді Н. Атамась та М. Товпинця (2006).

¹ Ідея цієї статті зародилася при багаторазовому обговоренні з О. Кондратенко та іншими колегами потреб узгодженої охорони ссавців-фітофагів та птахів-міофагів, які формують суміжні ланки трофічних пірамід, а потім — при вивченні щоденників О. Кондратенка.

Матеріал

Дослідження охоплюють період з 2000 до 2005 року. Переважна частина досліджень проведена у долині Сіверського Дінця, і ці матеріали доповнено спостереженнями хижих птахів в інших районах області. Інформація щодо хижих птахів викладена у 7 щоденниках Олександра Вікторовича. Також спільні спостереження птахів під час осініх та весінніх обліків на Станично–Луганському рибгоспі й його околицях.

Головними районами вивчення були такі три території: заповідник «Стрілецький степ» та його околиці (Міловський район), заповідник «Придінцівська заплава» й околиці (Станично-Луганський район), «Провальський степ» й околиці (Свердловський район). Фрагментарні дослідження проводилися також по всій території Луганської і Донецької областей, але найбільш цінні результати отримано саме у названих районах. Спільні дослідження автора з О. Кондратенком проведено переважно на території Станично-Луганського району (Станично-Луганський рибгосп та околиці біостанції Ново-Ільєнко).

Інформація про види наводиться у систематичному порядку відповідно з оглядом Г. Фесенка та А. Бокотея (2002); описи фауни територій — за трьома названими районами.

Спостереження видів

Всього за час спостережень накопичено інформацію про 17 видів з 4 родин. Майже всі види хижих птахів занесено до «Червоної книги України» (1994). І це не випадково, оскільки стабільні популяції хижих птахів існують лише за умови доброго стану популяцій видів-жертв. Будь-яке погіршення умов існування популяцій видів-жертв неминуче веде до зниження життєздатності хижаків (Шварц, 2004; Загороднюк, 2006).

Родина скопові (Pandionidae)

Скопа — єдиний представник родини на Луганщині; зустрічається на прольоті в центрі й і на півдні області. Взаємини з ссавцями на території області нами не досліджені, проте вони у кожному разі мінімальні, оскільки цей вид є типовим рибоїдом. Неодноразово спостерігалося вдале полювання

Скопа (*Pandion haliaetus*). Типовий рибоїд, факти полювання на ссавців нами не зареєстровано. Неодноразово спостерігалося вдале полювання на ставках рибгоспу та у відділені ЛПЗ Провальський степ. Відомо два спостереження у 2001 році. Взагалі вид спостерігається постійно під час міграції.

@ (без дати та місця, після 11-04-2001): спостереження 1 екз. @ 13-04-2001. Провальський степ, Грушівська ділянка, с 8:15 до 8:35 спостереження полювання скопи, яке скінчилося успішно; пізніше о 9:20 цього птаха «підняли» біля «бандитської дороги», там він їв рибу.

Родина яструбові (Accipitridae)

Більшість видів широко поширена по всій області. У місцях проведення досліджень відмічено 8 видів. Протягом цих досліджень зібрано матеріал щодо живлення двох видів — луня лучного (Кузнецов, Кондратенко, 1999) та орлана (Резнік, 2006а).

Шуліка чорний (*Milvus migrans*). Нечисельний в області вид, гніздиться, спеціалізується на падлі, за літературними даними іноді полює на дрібних ссавців і птахів (Демянчик, 2003). Охоронної категорії не має. Є три спостереження виду, без полювання на ссавців.

@ 29-07-2000: Придінцівська заплава, озеро Став, 1 особина. @ 29-07-2000: Донець в районі хутора Піщаний, охоронна зона, пляж, 3 особини. @ 14-04-2001: Герасимівка, проліт чорного шуліки, з 15:00 до 15:30, три особини.

Лунь польовий (*Circus cyaneus*). Вид занесений до ЧКУ. Мігруючий птах. Як і інші види лунів, полює переважно на мишей. Є три спостереження виду: спостерігався у Міловському та Станично-Луганському районах.

@ 08-02-2001: Міловський район, маршрут навколо заповідника (від Великоцька через Ярське і назад) по ярам і яругам, спостереження 3 самців. @ 11-02-2001: маршрут навколо заповідника (кільце від Великоцька бл. 50 км), 1 самець і 2 самки. @ 30-10-2004: Станично-Луганський рибгосп, 2 особини. @ 22-03-2002: Провалля, записано як «*Circus pygargus – cyaneus*», 2 екз.

Лунь лучний (*Circus pygargus*). Вид малочисельний, іноді гніздиться, спостерігається переважно взимку. Охоронного статусу не має. Полює на мишей, ящірок, земноводних і комах. Два спостереження на півночі області, зібрано пелетки (Кузнецов, Кондратенко, 1999).

@ 15-07-2003: Стрільцівський степ: пелетки луня лучного, залишки ящірки прудкої та комах (прямокрилі та жуки). @ 19-05-2002: Стрільцівський степ, 4 пари (можливо 5 пар).

Лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*). Досить звичайний, поширений біля водойм і у заболочених місцевостях. Охоронного статусу не має. Полює на коловодних птахів і ссавців. На території Станично-Луганського рибгоспу спостерігається постійно.

@ 23-10-2004: обліки на Станично-Луганському рибгоспі, 1 особина. @ 04-05-2002: Стрільцівський степ, район старої дамби, 1 особина.

Яструб малий (*Accipiter nisus*). Поширений вид, гніздиться переважно поблизу населених пунктів, осілий, полює переважно на дрібних птахів, іноді на дрібних ссавців. Охоронної категорії не має. Авторам відомо 6 спостережень у різних районах області.

@ 09-02-2001: маршрут понад 110 км навколо Великоцька через Мілове, Діброву, Шелестовку, 1 особина. @ 10-02-2001: маршрут навколо заповідника (понад 50 км) 1 особина. @ 11-02-2001: маршрут навколо заповідника (понад 50 км), 1 особина. @ 23-03-2002: Провальський степ, Грушівська ділянка, 1 особина (самка). @ 23-10-2004: облік на рибгоспі, 1 особина. @ 02-10-2004: рибгосп, маршрут 12 км (8:45–15:10), 2 особини.

Яструб великий (*Accipiter gentilis*). Чисельність по області останнім часом зростає. Охоронної категорії не має. Осілий вид, полює виключно на птахів, у т.ч. на інших хижих птахів (у поїдах знайдено дві сови), ссавці серед жертв нам не відомі. У записах є 6 спостережень цього виду.

@ 03-01-2001: окол. заповідника Стрільцівський степ, 1 особина. @ 09-02-2001: кільцевий маршрут від Великоцька через Мілове, Діброву, Шелестовку (понад 110 км), 2 особини. @ 30-10-2004: Станично-Луганський рибгосп, на обліку птахів, 2 особини. @ 10-02-2001: маршрут навколо заповідника Стрільцівський степ, понад 50 км, на річці Мілова, 1 особина. @ лютий (II декада) 2001, Придінцівка, 1 особина. @ 11-02-2001: маршрут навколо Великоцька (понад 50 км), 2 особини. @ 22-05-2002: Стрільцівка, дубова посадка у верхів'ях Крейдяного яру, 1 особина і гніздо. @ 02-10-2004: рибгосп, 1 особина.

Зимняк (*Buteo lagopus*). Типовий представник зимової орнітофауни. Охоронного статусу не має. Полює переважно на мишоподібних гризунів. Неодноразово спостерігали полювання цього виду на мишоподібних на луках, полях і степових ділянках. Перші осінні реєстрації прильоту випадають на листопад, весною останні спостереження в кінці квітня.

@ 09-02-2001: Міловський район (більш 110 км), 19 особин. @ 29.12.2000. окол. с. Герасимівка, кільцевий маршрут навколо Герасимівки (поля, балка Іванихіне, заплава Деркулу), з 10 до 15:00, 2 особини. @ 08-02-2001: Міловський район, маршрут, 2 особини. @ 11-02-2001: маршрут навколо Великоцька (понад 50 км), 1 особина.

Канюк звичайний (*Buteo buteo*). Найтипівіший і найчисельніший вид в області; охоронного статусу не має. Гніздиться по всій території. Харчується переважно мишами. Авторам відомо 11 спостережень у всіх досліджених районах. Одного разу спостерігали масовий проліт (1.09.2000) в районі центральної садиби Луганського заповідника.

@ 29.03.2000: Герасимівка, перша в сезоні реєстрація за голосом. @ 01-09-2000: Садиба ЛПЗ, біля 8:40 до 9:20, проліт понад 40 особин (часто кружляють). @ 03-04-2001: Садиба ЛПЗ, прилетіли «місцеві» канюки. @ 11.04.2001: ліс за оз. Глибоким, спостерігали 1 особину. @ 20-03-2002: Провальський степ, початок прольоту, 1 особина. @ 03-06-2001: Придінцівка, 4 особини. @ 13-04-2001: Провальський степ, Грушівська ділянка, 1 особина. @ 19-05-2002: Стрільцівка, 1 особина. @ 04-05-2002: Стрільцівка, район старої дамби, 1 особина. @ 02-10-2004: Станичанський рибгосп, маршрут 12 км, з 8:45 до 15:10, 10 особин.

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*). Рідкісний вид, занесений до ЧКУ. Гніздиться біля водойм, у харчуванні переважає риба, а також коловодні ссавці і птахи. Серед ссавців переважають нориця водяна (*Arvicola amphibius*) і ондатра (*Ondatra zibethicus*), частка яких сягає 7,4 та 3,8 % (Резнік, 2006а). У живленні відмічені залишки кабана (доїдання падла). У щоденниках є 7 записів спостереження орлана, проте їх могло бути значно більше: орлана ми реєстрували під час більшості виїздів на Станично-Луганські ставки (Резнік, 2006б).

@ 29-07-2000: Придінцівська заплава, озеро Став, 3 особини. @ 23.01.2000: там само, маршрут від оз. Став до оз. Солдатського: пара орланів (крики). @ 30-07-2000: там само, оз. Став, 2 особини (пара). @ 02-08-2000: оз. Став, 1 особина. 03-01-2001: маршрут від оз. Став до початку оз. Грузького, 2 особини. @ 20-02-2001: Придінцівка, орлан на гнізді. @ 23-10-2004: облік на Станичанському рибгоспі, 12 особин. @ 30-10-2004: там само, 20 особин. @ 02-10-2004: там само, маршрут близько 12 км (з 8:45–15:10), 6 особин.

Родина Соколові (*Falconidae*)

У Луганській області родина представлена 7 видами. Ссавці складають невеликий відсоток у живленні, проте є види які полюють переважно на мишей (боривітер). У записах О. Кондратенка є дані про спостереження двох видів.

Підсоколик великий (*Falco subbuteo*). Відносно звичайний вид, останнім часом часто спостерігається у Луганську, гніздиться у багатоповерхових будинках. Охоронного статусу не має. Полює на дрібних птахів і ссавців, з літератури відомі випадки живлення кажанами.

@ 02-10-2004: Станично-Луганський рибгосп, маршрут близько 12 км (8:45–15:10), 1 особина.

Боривітер (*Falco naumanni* – *tinnunculus*). Рідкісні осілі види, боривітера степового занесено до ЧКУ. Полують переважно на мишей, іноді на дрібних птахів. У Луганській області зустрічаються обидва види, але відносно частіше зустрічається боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*).

@ 13-04-2001. Провальський степ, Грушевська ділянка, йде проліт боривітра, відмічені в районі ферми о 10:30, ще 2 особини (одночасно) над садибою о 6:30.

Родина Совові (*Strigidae*)

Родина представлена у Луганській області 7–8 видами. Сови є основними мисливцями за мишовидними гризунами, і аналіз їхніх пелеток дає найповнішу картину про види жертв, їхню чисельність і розповсюдження. Протягом досліджень зібрано матеріал щодо живлення 5 видів, у тому числі зібрано і проаналізовано пелетки і поїди від сича хатнього (*Athene noctua*), сови вухатої (*Asio otus*), сови сірої (*Stix aluco*), пугача (*Bubo bubo*) і сови болотяної (*Asio flammeus*) (Кондратенко, 1998; Кузнецов, Кондратенко, 1999; Кондратенко и др., 2001; Кондратенко, Товпинець, 2001; Ветров, Кондратенко, 2002). Аналіз цих даних дозволяє говорити про дуже велике значення дрібних ссавців з родин мідичевих (*Soricidae*), норицевих (*Arvicolidae*) та мишачих (*Muridae*) у живленні більшості видів сов (табл. 2).

Сова вухата (*Asio otus*). Типовий для області вид. Охоронного статусу не має. Нерідко відмічали на зимівлі у місті. Харчується переважно мишами і норицям, іноді іншими видами дрібних ссавців. Проводилося спостереження за зимівлею птахів та збір пелеток.

@ 01-02-1998 окол. с. Герасимівки, пелетки — 101 шт. @ 29.01.2000: біля с. Герасимівка, під час маршрутного обліку птахів, 15 особин. @ 08-02-2001: Міловський район, маршрут навколо заповідника через яри та яруги, у погорілій посадці сосни кримської обліковано 12–15 особин (дньовка, зібрано пелетки). @ 02-06-2001: заплава Дінця, нічний облік (22:00–23:00), відмічено 1–2 особини. @ 18-05-2002: Стрільцівка, 2 екз. в поїдях яструба великого («*Asio otus* или *Asio flammeus*»).

Сова болотяна (*Asio flammeus*). Типовий, проте малочисельний в області вид, зустрічається по всій території; авторами відмічений двічі в одному пункті. Охоронного статусу не має. Полює на мишей та дрібних птахів.

@ 04-05-2002: Стрільцівка, Міловський р-н, уроч. «Великі Терни», 1 екз.; @ 19-05-2002 (рік не точно): Стрільцівка, там само, 1 особина.

Таблиця 1. Розподіл знахідок хижих птахів за видами і регіонами досліджень

Вид	Північ, Стрілецький степ	Центр, Придінцівська заплава	Південь, Провальський степ	Рибгосп, с. Герасимівка
Скопа (<i>Pandion haliaetus</i>)			1 екз. (полювання)	
Шуліка чорний (<i>Milvus migrans</i>)		1 екз.; 3 екз.		3 екз. (проліт)
Лунь польовий (<i>Circus cyaneus</i>)	3 екз. (♂); 3 екз. (1 ♂ і 2 ♀)		2 екз. ¹	2 екз.
Лунь луговий (<i>Circus pygargus</i>)	4-5 пар; пелетки			
Лунь очеретяний (<i>Circus aeruginosus</i>)	1 екз.			1 екз.
Яструб малий (<i>Accipiter nisus</i>)	1 екз.; 1 екз.; 1 екз.		1 екз. (♀)	1 екз., 2 екз.
Яструб великий (<i>Accipiter gentilis</i>)	1 екз.; 2 екз.; 1 екз.; 2 екз.; 1 екз. (♀, гніздо)	1 екз.		2 екз., 1 екз.
Зимняк (<i>Buteo lagohus</i>)	19 екз.; 2 екз.; 1 екз.			2 екз.
Канюк звичайний (<i>Buteo buteo</i>)	1 екз., 1 екз.,	понад 40 екз. (проліт); 1 екз., 1 екз.; 4 екз.;	1 екз., 1 екз.	1 екз.; 10 екз.
Орлан-білохвіст (<i>Haliaeetus albicilla</i>)		3 екз.; 2 екз. (пара); 2 екз.; 1 екз.; 2 екз., 1 екз. (на гнізді)		12 екз., 20 екз., 6 екз.
Підсоколик малий (<i>Falco subbuteo</i>)				1 екз.
13. Боривітер (<i>Falco naumanni-tinnunculus</i>)			проліт; 2 екз.	
Сова вухата (<i>Asio otus</i>)	12-15 екз. (+пелетки); 2 екз. в поїдях яструба великого ²	1–2 екз.		15 екз.; пелетки — 101 шт.)
Сова болотяна (<i>Asio flammeus</i>)	1 екз.; 1 екз.			
Пугач (<i>Bubo bubo</i>)			пелетки: 2; 10; 5 шт.	пелетки: 6 шт.
Совка (<i>Otus scops</i>)	1 екз.			
Сич хатній (<i>Athene noctua</i>)				50 пелеток
Сова сіра (<i>Strix aluco</i>)		4 зльотка; 1-2 екз.	пелетки	
Разом видів	10	6	6	11
Досліджено на предмет живлення ссавцями**	2 види	—	2 види	3 види

* — при підрахунку особин, якщо їх кількість не була зазначена точно (від ... до), обрано більше значення. ** — для огляду див. також статтю Н. Атамась та М. Товпинця (2006) у цій книзі.

¹ Вид точно не визначено; записано як «*Circus pygargus – cyaneus*».

² Вид точно не визначено; у обох записах вказано «*Asio otus* или *Asio flammeus*».

Пугач (*Bubo bubo*). Рідкісний вид, занесений до ЧКУ. Поширений на півночі області, полює переважно на великих ссавців і птахів. Найбільш характерними (понад 10 % серед жертв) є такі ссавці, як їжак, заєць, ондатра. Варто підкреслити, що у живленні пугача, на відміну від інших видів сов, явно домінують середньорозмірні ссавці, у тому числі великі гризуни і дрібні хижаки, високою є також частка хом'ячків та їжаків.

@ 06-1998: Герасимівка, пелетки — 6 шт. @ 22-03-(2002?): пасовище біля села (до «байбакового ставка»), у балці «Козяча» зібрано 2 пелетки (на камінні у лісі); на скелях в балці «Легка» 10 пелеток. @ 23-03-2002: Грушівська ділянка, гряда біля байраку (кв. 8), зібрано 5 пелеток (з їжаком).

Совка (*Otus scops*). Гніздовий вид. Охоронного статусу не має. Харчується переважно комахами та іншими безхребетними, рідко полює на дрібних птахів і ссавців. Авторами відмічена одна зустріч на півночі області.

@ 19-05-2002 (рік не точно): Стрільцівський степ, район «21 ставка», 1 особина.

Сич хатній (*Athene noctua*). Типовий осідлий вид. Охоронного статусу не має. Вид в записах О. Кондратенка відсутній, проте був ним досліджений. Зокрема, вивчено вміст пелеток, зібраних весною 1998 р. біля с. Герасимівка Станично-Луганського району, серед жертв домінували полівки і хатні миші (Кузнєцов, Кондратенко, 1999).

@ зима-весна 1998 р., степове пасовище в окол. с. Герасимівка Станично-Луганського району (зібрано і досліджено 50 пелеток).

Сова сіра (*Strix aluco*). Осілий вид. Охоронного статусу не має. Полює переважно на дрібних ссавців і птахів, також ловить жаб і комах. Вид спостерігали переважно у Станично-Луганському районі, проте поширення напевно ширше. Відомі дві реєстрації.

@ 03-06-2001: Придінцівська заплава, хутір Піщаний, біля оз. Піщане, близько 00:00–00:30, зустріли 4 зльотки. @ 02-06-2001: заплава Дінця, з 22:00 до 23:00, 1–2 особини (облік за голосом). @ 08-1998, Провалля, зібрано пелетки (8 шт.).

Особливості фауни окремих місцевостей

Наведені вище дані спостережень розділено на кілька районів: 1) північ області — Стрільцівський степ; 2) центр — Придінцівська заплава; 3) південь — Провальський степ; 4) рибгосп і околиці с. Герасимівка. У таблиці 1, окрім розподілу видів за районами, відмічено кількість особин, що спостерігалися (на прольоті, гніздуванні тощо).

Північ, Стрільцівський степ. На цій території під час спостережень виявлено 13 видів, найбільш чисельними є *Buteo lagopus* (22 екз.), *Circus pygargus* (14 екз.).

Центр, Придінцівська заплава. Більшу частину даних опубліковано в огляді, підготовленому О. Кондратенко з С. П. Литвиненко (2005). На цій території виявлено 6 видів, найбільш чисельними є *Buteo buteo* та *Haliaeetus albicilla* (по 8–10 реєстрацій).

Південь, Провальський степ. На даній території під час спостережень виявлено 8 видів, найбільш чисельним був *Buteo buteo* (51 особина). Докладний огляд видів наведено у праці О. Кондратенко і В. Мороза (2002).

Рибгосп, околиці с. Герасимівка. На даній території відмічено 8 видів, найбільш численними були орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*) — 32 особи, Зимняк (*Buteo lagopus*), яструб великий (*Accipiter gentilis*), Лунь польовий (*Circus cyaneus*) — 2 особини.

Обговорення

Хижі птахи — одні з головних регуляторів чисельності мишовидних гризунів. Вони знищують велику кількість мишей, які є потенційними носіями різноманітних природно-вогнищевих захворювань (Коробченко, 2006). Особливо велике значення птахів як консументів, що надають перевагу ссавцям, у нашому регіоні мають канюки (обидва види) і сова вухата. Це пов'язано як з їхньою трофічною спеціалізацією, так і загалом високою чисельністю цих птахів. Спектри живлення хижих птахів досить різноманітні, але основними жертвами (із ссавців) у більшості птахів є мишовидні гризуни, найчастіше нориці (див. табл. 2).

Таблиця 2. Порівняльна таблиця спектрів живлення хижих птахів на підставі оригінальних та літературних даних: аналіз на рівні родин ссавців*

Вид хижого птаха	Erinaceidae	Talpidae	Soricidae	Vespertilionidae	Sciuridae	Gliridae	Allactagidae	Sminthidae	Spalacidae	Cricetidae	Arvicolidae	Muridae	Canidae	Felidae	Mustelidae	Suidae	Cervidae
<i>Pandion haliaetus</i> **											(+)						
<i>Milvus migrans</i>											(+)						
<i>Circus</i> sp. (4 види)								(+)		(+)	(++)	(+)					
<i>Accipiter</i> sp. (2 види)											(+)						
<i>Buteo</i> sp. (2 види)										(+)	(++)	(++)					
<i>Haliaeetus albicilla</i>											++					+	
<i>Falco</i> sp. (дрібні види)				(+)							(+)	(+)					
<i>Asio otus</i>			+					+		++	+++	++					
<i>Asio flammeus</i>			+								++	+					
<i>Otus scops</i>											(+)	(+)					
<i>Athene noctua</i>			+							+	++	++					
<i>Strix aluco</i>			++							+	++	++					
<i>Bubo bubo</i>	+++		+		++	+	+	+	+	+++	++	++	+		+		
Разом груп	1		6	1	1	1	1	3	8	6	13	9	1	0	1	1	0

* таксони ссавців за Загороднюк, 2006; ** для мало досліджених в регіоні груп дані наведено на підставі загальних відомостей з літератури, і такі дані наведено для роду в цілому і подано в дужках.

У роки, коли чисельність мишей мала, відбувається зменшення кількості хижих птахів. У нормі такі ситуації призводять до перерозподілу птахів у просторі, проте птахи не завжди можуть це робити, оскільки у багатьох місцезнаходженнях зруйновані їхні біотопи, відсутні зручні присади, низька чисельність жертв тощо. Через цю особливість птахи формують дуже динамічні популяції і постійно перемішуються, проте далеко не завжди такі переміщенні виявляються для них ефективними. Приклад переміщень, що мають сезонний характер, стосується зимняка (*Buteo lagopus*) та канюка звичайного (*Buteo buteo*). Сезонні перельоти відмічені нами і для шуліки. Сезонні переміщення характерні також для орлана, у живленні якого в окремі сезони помітну роль також відіграють ссавці (Резнік, 2006).

Особливо страждають високо спеціалізовані види. Через те що, з якоїсь причини зникає певний вид ссавців, на якому спеціалізується певний вид хижих, птахи потрапляють у загрозований стан. Найчастіше причинами згасання популяцій жертв є антропогенний вплив та деякі природні катаклізми, і тоді птах стає кандидатом до Червоної Книги, особливо за умови, коли такі обставини діють не один рік. Зокрема, катастрофічна редукція популяцій ховрахів, що продовжується дотепер (Загороднюк, Кондратенко, 2006), призвела до суттєвого зменшення у регіоні наших досліджень чисельності багатьох видів хижих птахів, серед яких орел-могильник (*Aquila heliaca*), що останнім часом не реєструються взагалі, хоча формально його наводять для регіону (Фесенко, Бокотей, 2002).

Отже, ссавці — це своєрідні індикатори стану популяцій хижих птахів. Якщо відомо про поширення або зростання чисельності певного виду (чи групи) ссавців, то можна передбачити, які види птахів можуть перебувати у цій місцевості. Особливо це стосується птахів, що полюють на ховрахів та інших великих гризунів і мають чітку кормову спеціалізацію, або не мають «пластичності» у виборі жертв. Загалом же варто сказати про те, що хижі птахи знаходяться у тісній взаємодії із ссавцями. Як відомо, хижі птахи складають наступну за більшістю груп ссавців сходинку трофічної піраміди, а кожна наступна сходинка вразлива значно

більше за попередню (Шварц, 2004). Очевидно, що погіршення стану популяції ссавців — а майже 20 їхніх видів з числа відомих в регіоні вже потрапили до «Червоної книги» (Загороднюк, 2004), — закономірно позначається на стані популяцій консументів вищого порядку, серед яких чи не головне місце посідають хижі птахи.

Подяка. Автор висловлює щиру подяку І. В. Загороднюку за ідею статті, її редагування, участь у обговоренні. Дякую матері О. Кондратенка, Людмилі Олександрівні, за можливість роботи зі щоденниками Олександра Вікторовича, а також В. Ветрову, С. Литвиненко, В. Артющенко, Д. Пилипенко, В. Морозу, М. Колеснікову за участь у польових дослідженнях та допомогу при їх організації.

Література

- Атамась Н., Товпинець М. Ссавці в живленні хижих птахів на Луганщині: загальний огляд даних // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 260–267. — (Праці Теріологічної школи, випуск 7).
- Ветров В. В., Кондратенко А. В. Особенности питания филина (*Bubo bubo*) в Луганской области (Восточная Украина) // Вестник зоологии. — 2002. — Том 36, № 6. — С. 31–38.
- Демянчик В. Т. Справочник определитель: Птицы Европы. — Минск: Харвест, 2003. — 416 с.
- Загороднюк І. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії. — Ужгород, 2004. — С. 20–25.
- Загороднюк І. Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 217–259. — (Серія: Праці Теріологічної школи, випуск 7).
- Загороднюк І., Кондратенко О. Сучасне поширення і стан популяції ховрахів (*Spermophilus*) на сході України // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 211–214. — (Праці Теріологічної школи, випуск 7).
- Кондратенко О. В. Знахідки деяких рідкісних видів наземних хребетних в Провальському степу (Східна Україна) // Вестник зоологии. — 1998. — Том 32, № 5–6. — С. 122.
- Кондратенко А. В., Ветров В. В. О гнездовании серебристой чайки в Луганской области // Птицы бассейна Северского Донца: Материалы 3-й конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (13–15 сентября 1995 г.). — Харьков, 1996. — Выпуск 3. — С. 68–70.
- Кондратенко А. В., Литвиненко С. П. Современное состояние орнитофауны заповедника «Придонцовская пойма» и его окрестностей // Птицы бассейна Северского Донца. — Донецк, 2005. — Выпуск 9. — С. 19–29.
- Кондратенко А. В., Мороз В. А. Современная авифауна заповедника «Провальская степь» и его окрестностей // Заповідна справа в Україні. — 2002. — Том 8, випуск 1. — С. 57–62.
- Кондратенко А. В., Товпинець Н. Н. Млекопитающие в питании сов Донецко-Донских и Донецко-Приазовских степей // Вестник зоологии. — 2001. — Том 35, № 6. — С. 95–98.
- Кондратенко А. В., Кузнецов В. Л., Тимошенко В. А. Особенности питания ушастой совы (*Asio otus*) в Донецко-Донских и Приазовских степях // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. — 2001. — № 6 (38). — С. 116–120.
- Коробченко М. Екологія природно-вогнищевих інфекцій за участю ссавців на Луганщині // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006. — С. 276–290. — (Праці Теріологічної школи, випуск 7).
- Кузнецов В., Кондратенко О. Мікротеріофауна заповідних територій Луганщини за результатами аналізу погадок хижих птахів // Заповідна справа в Україні. — 1999. — Том 5, № 2. — С. 28–29.
- Резник А. Питание орлана-белохвоста в Луганской области и роль млекопитающих в спектре его жертв // Фауна в антропогенному середовищі. — Луганськ, 2006а. — С. 186–190. — (Праці Теріологічної школи, випуск 8).
- Резник А. Роль искусственных водоемов в формировании сезонных скоплений орлана-белохвоста на востоке Украины // Сучасні екологічні проблеми та молодь III: Тези Міжвузівської наукової конференції. — Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2006б. — Частина 4. — С. 95–97.
- Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України: Польовий визначник. — Київ, 2002. — 416 с.
- Шварц Е. А. Сохранение биоразнообразия: сообщества и экосистемы / Под ред. А. В. Кожаринова. — Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2004. — 112 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: УЕ, 1994. — 457 с.